

De regio als vraagstuk in de kenniseconomie

Discussiepaper | Kenniseconomie Monitor 2006

Projectnummer KL: 3.06.01
Auteurs: Martijn Arnoldus en Suzanne Kok
Datum: Juni 2006

**Deze discussiepaper is een achtergronddocument bij de
Kenniseconomie Monitor 2006, ZES DOORBRAKEN VOOR DE POLDER.**

Gedrukte exemplaren van de Kenniseconomie Monitor 2006 kunt u bestellen via info@kennisland.nl. Digitaal is de monitor beschikbaar via www.kennisland.nl

Stichting Nederland Kennisland
Postbus 2960
1000 CZ Amsterdam
info@kennisland.nl
www.kennisland.nl

Op dit werk is een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 2.5 licentie van toepassing.

De gebruiker mag het werk kopiëren en verspreiden onder de volgende voorwaarden:

- De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden.
- De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.
- De gebruiker mag het werk niet bewerken.
- Bij hergebruik of verspreiding dient de gebruiker de licentievoorwaarden van dit werk kenbaar te maken aan derden.
- De gebruiker mag uitsluitend afstand doen van een of meerdere van deze voorwaarden met voorafgaande toestemming van de rechthebbende.
- Het voorgaande laat de wettelijke beperkingen op de intellectuele eigendomsrechten onverlet.

De licentietekst is te vinden op <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/nl/>

1. Inleiding

In 2003 publiceerde Stichting Nederland Kennisland (KL) voor de eerste keer de Kenniseconomie Monitor. Het was een oproep tot algehele mobilisatie. Met de monitor wilden we testen of de onprettige gevoelens over de prestaties van de Nederlandse kenniseconomie terecht waren. Helaas konden we niet anders dan een vrij somber beeld schetsen van het reilen en zeilen van de Nederlandse kenniseconomie. Nederland was een verbleekte kampioen geworden. Een land dat bleekjes afsteekt bij de top van Europese landen.

Het pessimisme van 2003 was echter geen reden om bij de pakken neer te zitten. Juist niet. Dat had Nederland voor ons gevoel al veel te lang gedaan. Het was hoog tijd geworden om een nieuwe sprint in te zetten, om de schouders er onder te zetten, en om samen hard te gaan werken aan het herstel van de verbleekte kampioen.

We zijn drie jaar verder, en in de vroege aanloop naar de volgende Tweede Kamerverkiezingen, werkt KL aan een nieuwe versie van de Kenniseconomie Monitor. Ons eerste doel is om de kenniseconomie op de politieke agenda te houden voor een volgend kabinet. Met het oog op de Tweede-Kamerverkiezingen willen we het debat erover van een nieuwe impuls te voorzien. Bovendien hopen we ervoor te zorgen dat de uitvoering van de politieke agenda voortvarend ter hand wordt genomen.

Bij de nieuwe monitor willen we het debat al aanzwengelen voordat de uiteindelijke eindpublicatie verschijnt. Daarom organiseren we onder meer een reeks expertmeetings rond thema's die in de monitor naar voren komen. Deze discussiepaper gaat over een van die thema's: de *regionale dimensie* van de kenniseconomie.

In 2003 keken we naar landen, maar waren we ons er wel van bewust dat de kenniseconomie zich lang niet altijd wat aantrekt van nationale grenzen. Wie de literatuur erop naslaat krijgt een chaotisch beeld van het ruimtelijke gedrag van de kenniseconomie: 'mondialisering', 'localisering', 'glocalisering', 'de wereld wordt platter', 'clustering in een beperkt aantal regio's'. Het zijn veelgehoorde kreten die het debat illustreren.

Deze discussiepaper geeft achtergrondinformatie voor twee discussiepunten die we in de meeting centraal willen stellen. Het eerste punt betreft het 'regionale gezicht' van de kenniseconomie. Daarbij gaat het om de vraag naar de ruimtelijke uitsortering van de kenniseconomie en met name om de verschillen in prestaties van subnationale regio's. Het tweede discussiepunt behelst de vraag naar een beleidsagenda die rekening houdt met de regionale aspecten van de kenniseconomie. De discussiepaper is bedoeld om discussie uit te lokken, en mag niet worden gezien als een uitgewerkte analyse van de regionale kenniseconomie.

2. Regionale vergelijking van de kenniseconomie

Voor de regionale ruimtelijke patronen van de kenniseconomie bestaat de laatste tijd steeds meer aandacht. TNO deed en doet onderzoek naar de regionale innovatiekracht en regionaal innovatiebeleid. Het Ruimtelijk Planbureau (RPB) zette in 2004 de 'kennis op de kaart'. Maar over het geheel genomen wordt de kenniseconomie zowel in Nederland als daarbuiten benaderd als een nationaal vraagstuk.

Toch bestaat algemeen het besef dat de kenniseconomie géén economie is die zich keurig laat inpassen op het schaalniveau van nationale staten. De economische globalisering toont dat de kenniseconomie over de landsgrenzen heen kijkt. Door de snelle ontwikkelingen in informatie- en communicatietechnologie is de wereld - zoals Friedman stelt - in zekere zin 'plat' geworden. Communicatie over lange afstanden kost net zo weinig als over korte afstanden. Als de infrastructuur voor communicatie maar in orde is, kan in *no time* de verste uithoek van de wereld worden bereikt. In dat opzicht is de wereld inderdaad egalier geworden. Maar - zo hebben geografen en economen al lang geconstateerd - toch leidt de platte wereld er niet toe dat economische activiteit zich meer gelijkmatig verdeelt over de aardbol. Integendeel, er lijkt juist sprake te zijn van verdere clustering. Dit proces, waarbij de wereld steeds meer onder handbereik komt en een economische activiteit juist steeds meer clustert, heeft de naam 'glocalisering' gekregen.

Het is daarom nuttig om bij het 'monitoren' van de kenniseconomie niet alleen nationale staten met elkaar te vergelijken, maar ook subnationale regio's. Een korte verkennende vergelijking van Nederlandse kernregio's en buitenlandse topregio's volgt hieronder. Met het oog op beschikbaarheid van vergelijkbare data is gekozen voor vergelijking van NUTS-regio's.

3. Nederlandse regio's in de Europese klas

Nederland is trots, en terecht blijkt uit het European Regional Innovation Scoreboard 2003, op haar innovatieve regio Noord-Brabant. Daarnaast pronkt zij veelal met haar Randstad; een divers netwerk van steden die gezamenlijk alles in zich lijkt te hebben vooral qua kenniswerkers en dienstensector. Philips, de grote motor achter het Brabantse succes richt zich het laatste decennia steeds meer op het buitenland. En kan deze regio overleven op enkel Philips? Daarnaast kent Europa vele andere innovatieve regio's. Stellen we in vergelijking echt zo veel voor als wij af en toe durven te beweren?

3.1 Waar trek je de regionale grens?

Helaas is de aandacht voor de verschillen in regionale economische prestaties veelal beperkt gebleken tot theorieën en casestudies. Er zijn weinig vergelijkbare internationale data beschikbaar op regionaal niveau. Daarnaast brengt vergelijking op regionaal schaalniveau een afbakeningsprobleem met zich mee; waar trek je de grens? De Europese Unie maakt gebruik van de zogenaamde NUTS-regio's. Zij maakt onderscheid tussen NUTS 0 (landniveau) tot en met NUTS 3 (agglomeratie niveau) niveaus afhankelijk van inwoneraantallen (welke veelal niet meer overeen komen met de gestelde grenzen) Deze regio's komen veelal over een met administratieve regio's en dus ook met beleidsmaatregelen. Het is echter helaas niet waarschijnlijk dat regio specifieke ontwikkelingen plaats vinden op dit administratief schaalniveau. Wenselijk is een meetniveau van agglomeraties zonder hun achterland. Beschikbaarheid van relevante data

liet ons echter geen andere keuze dan NUTS 2 niveau (800.000 tot 3 miljoen inwoners). In Nederland komen deze regio's overeen met de provincies. De omvang van de Europese NUTS 2 regio's wisselt vanzelfsprekend nogal: geheel Estland is NUTS 2 niveau terwijl Londen is opgesplitst in *inner London* en *outer London*.

In de analyse zijn de meest innovatieve regio's van Europa opgenomen, deze zijn, met hun sterkste kanten, te vinden in de bijlage. Het Europese Innovatie Scoreboard voor regio's van 2003 benoemt regio's in Europa tot zeer innovatief, deze zijn uiteraard allemaal opgenomen in de analyse. Het gaat hierbij om 2 Duitse regio's, 2 Zweedse regio's, 1 Finse en Noord-Brabant. Naast Noord-Brabant zijn Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht opgenomen als Nederlandse regio's.

A. Human Capital

Het menselijk kapitaal is voor een regio een belangrijke voorwaarden om goed te kunnen presteren op het gebied van de kenniseconomie. Zonder menselijk kapitaal geen kenniscreatie en huidige theorieën, zoals die van Richard Florida, wijzen op de stugge verplaatsing van mensen. Het is dus niet een simpele kwestie van aanbieden en de mensen volgen wel.

Bij het menselijk kapitaal van een regio is het allereerst van belang dat er genoeg werknemers zijn in de juiste sectoren; genoeg onderzoekers (figuur 1.1) en kenniswerkers (figuur 1.2) dus. Met een 6de plaats met enkel de Duitse, de Zweedse regio's en opvallend genoeg Brussel voor zich scoort Noord-Brabant goed op het gebied van onderzoekers. De andere Nederlandse regio's scoren hierin minder, wat gezien haar focus op de dienstensector niet verwonderlijk is. Dat zij echter ook onder het Europese gemiddelde scoren wordt verzacht door de goede score op het gebied van kenniswerkers, vooral van Utrecht en Noord-Holland. Noord-Brabant scoort, gezien haar focus op technologische ligt, ook op dit gebied goed.

Bij menselijk kapitaal gaat het echter niet enkel om de soort werknemers ook om hun kunnen. Dit valt enigszins af te lezen aan het aantal hoogopgeleiden (figuur 1.3), de aantrekkingskracht van het hoger onderwijs aan de hand van het aandeel buitenlandse studenten (figuur 1.4), de scores van de belangrijkste universiteit (tabel 1.1), en de deelname aan levenslang leren (figuur 1.5). Ondanks dat er van weinig regio's data beschikbaar zijn komt duidelijk dat het aandeel hoog opgeleiden laag is in de Nederlandse regio's, Nederland komt hier slechter naar voren dan in nationale cijfers, enkel Utrecht scoort goed. Het aandeel buitenlandse studenten is gemiddeld (Noord en Zuid-Holland) tot slecht (Noord-Brabant). Regionaal gezien staat Utrecht op een tweede plaats qua universiteit, Leiden scoort goed voor Zuid-Holland, de UVA matig voor Noord-Holland en TU Eindhoven slecht voor Noord-Brabant. De deelname aan levenslang leren is in Nederland redelijk goed en gelijk in de Nederlandse regio's.

B. Benutting van het regionale kennispotentieel

Het succes van regio's wordt veelal gewijd aan de dynamiek. Van belang is onder andere hoe innovatief het MKB is (figuur 2.1 en figuur 2.2). Noord-Brabant kent het grootste aandeel van de industrie wat aan innovatie doet, de andere Nederlandse regio's scoren gemiddeld. Op het gebied van innoverend diensten MKB is Ile de France de absolute leider, Noord-Holland is echter een goede tweede en ook Utrecht en Zuid-Holland scoren redelijk tot goed. Noord-Brabant blijft zoals verwacht achter op dit gebied. Als er vervolgens gekeken wordt naar hoeveel procent van de omzet uitgegeven wordt aan innovatie (figuur 2.3 en figuur 2.4) komen opvallende dingen aan het licht. Zoals verwacht geeft de Noord-Brabantse industrie veel uit aan innovatie, zelfs het meeste van alle regio's maar scoren de andere Nederlandse regio's beneden peil. Bij de diensten sector scoort Noord-Brabant echter ook erg goed en de andere regio's minder. Dit is opvallend

gezien het technologische karakter van Noord-Brabant en het diensten karakter van de andere regio's.

Tot slot de investeringen in R&D vanuit verschillende facetten van de samenleving (figuur 2.5). De Duitse regio's kennen hoge R&D investeringen, voornamelijk te danken aan grote investeringen uit het bedrijfsleven. De investeringen in de Nederlandse regio's wisselen sterk. Noord-Brabant wordt sterk gesteund door het bedrijfsleven wat uiteraard te danken is aan de grote invloed van Philips. De overheid en het hoger onderwijs blijven hier echter sterk achter. Zuid-Holland kent een redelijk evenwichtige verdeling van investeringen en wordt meer gesteund door de overheid en het hoger onderwijs dan de andere provincies. Utrecht kent lage investeringen, enkel de Oost-Europese regio's kennen minder investeringen.

C. Kenniscreatie

De belangrijkste output van een succesvolle kennisregio gebeurt aan de hand van de creatie van bruikbare kennis; zichtbare innovaties (zowel technologisch als symbolisch) met een economische functie. Het aantal nieuwe ideeën kan gemeten worden aan de hand van patenten (figuur 3.1 en figuur 3.2) en het succesvolle gebruik van nieuwe ideeën aan de hand van de omzet van nieuwe producten (figuur 3.3). Daarnaast kunnen ook het hoger onderwijs en andere onderzoeksinstituten nieuwe ideeën en gedachtes creëren meetbaar aan het aantal publicaties (figuur 3.4). Het succes van deze publicaties is zichtbaar in het aantal veel geciteerde onderzoekers (figuur 3.5). Noord-Brabant kent zowel de meeste patenten als de meeste hightech patenten van de Europese regio's. Bij de omzet van nieuwe producten blijft zij echter steken in de middenmoot. De prestaties van de andere Nederlandse regio's zij op deze drie indicatoren matig tot slecht te noemen. Op het gebied van publicaties en citaties blijven de Nederlandse regio's ver achter op de koplopers. Utrecht scoort bijvoorbeeld goed als universiteit maar heeft maar 4 onderzoekers die bij de meest geciteerde onderzoekers behoren, in tegenstelling tot de 19 van koploper Imperial College Londen.

D. Economische prestaties

De aandacht voor de creatie van kennis in regio's is voornamelijk te danken aan de grote invloed die zij lijkt te hebben op economische groei. Een korte schets van de economische prestaties, en groei is hierbij dus op zijn plaats. De Nederlandse regio's kennen een gemiddeld BBP per hoofd (figuur 4.1). Het BBP per hoofd in de meest innovatieve regio's is wisselend tussen erg hoog (Londen) en gemiddeld (onder andere Noord-Brabant en Etelä-Suomi). Noord-Brabant heeft het laagste BBP van de Nederlandse regio's ondanks dat zij de meest innovatieve regio is. De groei van het BBP is aan de lage kant bij de Nederlandse regio's (figuur 4.2). Wederom is het beeld van de meest innovatieve regio's wisselend; enkele kennen een zeer hoge groei (Londen, Stockholm en Etelä-Suomi), anderen zelfs een zeer lage of negatieve groei (Västsverige en Stuttgart). De Oost-Europese regio's, welke qua innovativiteit niet goed scoren kennen wel een grote BBP groei. Noord-Brabant is wederom niet Nederlands best presterende regio. De werkloosheid in de Nederlandse regio's behoort tot de laagste van Europa (figuur 4.3). Er lijkt hierbij geen verband te bestaan met innovativiteit. Het internationale karakter van een regio wijst op goede economische prestaties waardoor bedrijven worden aangetrokken. Gezien er geen data beschikbaar zijn over directe buitenlandse investeringen (FDI) op regionaal schaalniveau is er gekeken naar het aantal hoofdkantoren. Meegenomen in deze indicator zijn bedrijven uit de top 100 van meest waardevolle bedrijven (Brandnames, 2005) welke een Europese eigenaar hebben (figuur 4.4). Acht van de opgenomen regio's hebben één of meerdere hoofdkantoren binnen hun grenzen gevestigd. Noord-Holland (Amsterdam) en Zuid-Holland (Den Haag en Delft) doen het internationaal gezien goed. Londen en Parijs zijn nog steeds, ondanks mindere scores op innovatief gebied, de koplopers. De Duitse

regio's kennen elk 3 hoofdkantoren maar de Finse maar één en de Zweedse regio's geen enkele.

4. De regionale koers

De regio is in opkomst. Bovendien toont zij veelal andere ontwikkelingen dan het land waar zij in ligt, divergentie en specialisatie vinden op grote schaal plaats. Welke kant een regio naar toe ontwikkelt is dus van groot belang. Vandaar een weergave van de ontwikkeling van de regio de laatste jaren. Vindt er specialisatie plaats? Gaat men vooruit de laatste jaren op de kenniseconomie indicatoren?

4.1 Ontwikkeling kenniscreatie

Opvallend is de goede ontwikkeling van Noord-Brabant in de afgelopen jaren. Zij is de enige van de meest innovatieve regio's die een goede ontwikkeling kent op dit gebied. Zelf qua publicaties, waar Noord-Brabant slechts scoort, is een goede ontwikkeling waarneembaar. Naast Noord-Brabant toont Madrid een goede ontwikkeling op dit gebied. De andere Nederlandse regio's kennen weinig vooruitgang op het gebied van patenten en hightech patenten, wat ook niet hun focus is. Op Noord-Holland na, groeit het aantal publicaties echter gestaagd, Leiden scoort zelfs opvallend goed.

4.2 Ontwikkeling *Human Capital*

De ontwikkeling van het aandeel hoger opgeleiden is goed in Noord-Holland en Utrecht. Ook Noord-Brabant scoort hierop, ondanks haar kleine universiteit, gemiddeld. Zuid-Holland doet het opmerkelijk slechter. De groei in de deelname in levenslang leren is goed in Noord-Brabant en gemiddeld tot slecht in de andere Nederlandse regio's. Opmerkelijk is de ontwikkeling in het aandeel kenniswerkers. Verwacht werd gezien dat de Randstad, gezien haar karakter, hier goed op zou scoren. Het tegendeel blijkt waar, Noord-Brabant kent de grootste groei. Ook de groei van Utrecht is goed. De groei van Noord-Holland en vooral Zuid-Holland zijn teleurstellend.

Van de beste regio's is Noord-Brabant het meeste in ontwikkeling. De potentie voor Nederland als kennisland ligt vooral hier, de andere regio's ontwikkelen zich gemiddeld. Opvallend is de variatie in ontwikkeling over de verschillende indicatoren.